

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור כו: פיקוח נפש ציבורי – פתיחה

א. הקדמה: בין יחיד לציבור

בהלכות פיקוח נפש יש להבחין בין מקרה בו היחיד נמצא בסכנה למקרה בו הציבור נמצא בסכנה. ההבדל בין היחיד לבין הציבור אינו הבדל כמותי, אלא הבדל מהותי בגדרי ההיתר לפיקוח נפש

הסיבות לשוני

ניתן למנות כמה מן הסיבות שמשפיעות על גדרי ההיתר בין המקרים השונים:

~ אירוע מקרי ואירוע מתמשך - כאשר היחיד נמצא במציאות של סכנת נפשות בשבת, מדובר על אירוע מקרי שבמסגרת ההלכה ניתן לחלל שבת עבור הצלתו. הכלל 'פיקוח נפש דוחה שבת' טומן בחובו את האפשרות 'לחלל' שבת לצורך אירוע מקרי שקורה. זהו הנימוק 'לחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', היינו התורה מאפשרת את הוויתור החד-פעמי כדי להמשיך בשגרה. לעומת זאת, כאשר מדובר על פיקוח נפש ציבורי, אזי לא מדובר על אירוע חריג-נקודתי, אלא על מערכות שלמות המתפקדות באופן קבוע, כגון ביתי חולים, שירותי הביטחון (צבא ומשטרה) וכדו', ומדובר על שגרה קבועה של 'חילולי' שבת.

~ דרך הצגת השאלה - יש הבדל גדול מי הוא זה ששואל את השאלה 'האם מותר לחלל שבת במציאות כזו'. בפיקוח נפש על אדם יחיד, אזי השאלה היא מנקודת מבטו של היחיד ולא יותר. לעומת זאת, שאלות במסגרת פיקוח נפש ציבורי זקוקות לראייה רחבה ולהשלכות עתידיות, להן יש השפעה על ציבור שלם.¹

¹ דוגמה לדבר היא בנידון תשע חנויות מוכרות בשר כשר וחנויות אחת מוכרת בשר טרף. אם נמצא בשר ברחוב מחוץ לחנויות ולא ידוע מה מקורו, מותר לאכול את הבשר משום שרוב החנויות כשרות. אך אם אדם קנה בשר מאחת החנויות והוא לא זוכר מאיזו חנות, במקרה כזה הרוב לא מועיל, ואסור לאכול את הבשר. ההבדל בין שני המקרים הוא שכאשר הבשר נלקח מתוך החנות הוא נחשב קבוע, ואילו כאשר הוא נמצא מחוץ לחנויות הוא נחשב פורש מן הרוב. בביאור יסוד ההבדל כתב **הרב שמעון שקאפ** (שערי יושר, שער ד פרק ג); כתובות סימן טו) שהוא נובע ממוקם לידת הספק שהוא קשור לדרך הצגת השאלה - כאשר הבשר הוא קבוע, אזי לידת הספק הייתה בחנות והשאלה היא 'מהי החנות', וכאשר הדין על החנות אזי יש חשש שהוא מחנות שאינה כשרה. לעומת זאת, לידת הספק במקרה וחתיכת הבשר פרשה מן החנויות נוצרה מחוץ לחנויות והשאלה היא על הבשר, 'מהיכן חתיכת בשר זו', והתשובה היא מהרוב.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. דוגמאות לפיקוח נפש ציבורי

נביא מספר דוגמאות הלכתיות, בהן ניתן לראות את המבט הכללי-ציבורי.

יש להדגיש, שיש לדון בהרחבה בכל סוגיה בפני עצמה, דבר שיעשה בשיעורים הבאים, אך ננסה כאן רק להציג את העקרון

1. צידת בעלי חיים מזיקים

רמב"ם (הלי שבת פ"י הכ"ה):

רמשים המזיקין, כגון נחשים ועקרבים וכיוצא בהן, אף על פי שאינן ממיתין, הואיל ונושכין מותר לצוד אותם בשבת. והוא שיתכוון להינצל מנשיכתן. כיצד הוא עושה, כופה כלי עליהן או מקיף עליהן או קושרן כדי שלא יזיקו.

מדברי הרמב"ם: 'והוא שיתכוון להינצל מנשיכתן', נראה שרצונו לומר שעניינה של צידת מזיקים היא 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', שכן האדם לא מתכוון לעצם הצידה אלא מטרתו היא להינצל מהנשיכה שלהם.

? על כך הקשה **מגיד משנה** (הלי שבת פ"י הי"ז):

ואחר שרבינו פסק בפרק ראשון כרבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה שחייב עליה, למה לא חייב באלו?

! סכנת נפשות של רבים

בתירוץ השני כותב המגיד משנה, שאמנם שיטת הרמב"ם היא שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייבים עליה, אך מקרה זה הוא חריג משום שמדובר על סכנת נפשות של רבים -

מגיד משנה (הלי שבת פ"י הי"ז): "דכיון דרבים נזוקין בו, חשיב ליה כסכנת נפשות".

« מבואר א"כ, שסכנת רבים מהווה עילה לקולא במקרה של פיקוח נפש, כאשר הדגש כאן הוא על סכנה עתידית, שכן אמנם בעל החיים נמצא בעולם אך ההיזק עוד לא מצוי והוא עתידי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. דליקה בשבת

כאשר פורצת דליקה בשבת, אין לכבות את הדליקה, אא"כ יש סכנת נפשות. אולם, במקרה ומדובר על דליקה בבית של יהודים הנמצאים בסביבה של גויים, מותר לכבות משום חשש שמא הגויים יעשו שפטים ברכושם של היהודים. ניתן ללמוד מכך, שאף שאין וודאות לפיקוח נפש אלא חשש וספק עתידי - מותר לחלל שבת

הגהות אשרי (עירובין פ"ד סימן ו):

מותר לכבות את הדליקה בזמן הזה מפני שיש שדרים בין קצת אומות, כשיש דליקה באים ושוללים והורגים ולא גרע מעיר הסמוכה לספר.²

רמ"א (או"ח סימן שלד סעיף כו):

וכל הדינים הנזכרים בדיני הדליקה, הני מילי בימיהם, אבל בזמן הזה שאנו שרויין בין עובדי כוכבים והיא חשש סכנת נפשות, כתבו הראשונים והאחרונים ז"ל שמותר לכבות דליקה בשבת משום דיש בה סכנת נפשות והזריז הרי זה משובח. ומכל-מקום הכל לפי העניין, דאם היו בטוחים ודאי שלא יהיה להם סכנה בדבר, אסור לכבות. אבל בחשש סכנת ספק מותר לכבות אפילו הדליקה בביתו של גוי, וכן נוהגין.³

~ כיבוי דליקה במקום יהודי - חשש שמא יש זקן או חולה שלא יכול לברוח

משנה ברורה (סימן שלד ס"ק עג-עד):

ומזה יצא ההיתר לכבות הדליקה בכל מקום, כיון דאפשר אם לא יכבנה אל יחסר מהיות שם בעיר זקן או חולה שאין יכול לברוח ותבוא הדליקה עליו.⁴ ומצווה להודיע זאת ברבים דמותר לכבות.⁵

« במקרים אלו אין וודאות לפיקוח נפש, אלא מדובר על ספק פיקוח נפש שההיתר לכבות את הדליקה נובע מהאופי הציבורי של הבעיה. לפיכך, מכיון שדנים במישור הציבורי, אז יש להגדיל את מרווח הספק גם כאשר הבסיס לחשש הוא אפשרות בלבד.

² **שו"ת תרומת הדשן** (סימן נח): "ובאור זרוע בהלי שבת כתב וז"ל: ואפילו בספק סכנה גדולי ישראל מכבים את הדליקה, ואף על פי שאפשר לכבות ע"י נכרי... ושמעתי מגומגומים להחמיר מסברת ליבם, ולומר דווקא כשנפלה הדליקה תחילה בביתו של ישראל איכא סכנה, כי משפט הנכרים כך היה, כי ימצאו אותו שיצאה הדליקה מביתו משליכין אותו לתוך האש... וא"כ ע"י כך יש סכנה לשאר ישראל, כדרכם לומר כל ישראל ערבים זה בזה, וכהאי גוונא שרי לכבות. אבל אם יצא תחילה בביתו של נכרי, ליכא למיחש להא וליכא סכנה, דעינינו רואות דכמה עירות גדולות שיצאו בהן דליקות גדולות, ולא הזיקו לישראל בגופן כלל, ואפילו גיזום לא נשמע בזמן שלא יצא הדליקה בבית ישראל. אמנם נראה דמלשון הגה"ה באשירי לא משמע הכי לחלק. מדתלי הטעם מפני שהם שוללים והורגים, ולא גרע מעיר הסמוכה לספר, משמע ע"י חטיפת הממון יבוא לידי הריגה. והכא נמי איכא למיחש אף אם יצא תחילה הדליקה בביתו של נכרי. שלעולם רגילים לשלול ולחטוף כאשר הדליקה מתגברת, אפילו אי חזינן עיירות שלא נשמע בהן שום יראה בכה"ג אין לסמוך על זה, כיון דלפעמים מועטים איכא למיחש, דקיימא לן... דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב".

³ כ"כ: **אליה רבה** (או"ח סימן שלד סעיף כה). אולם, ראו: **מרדכי** (שבת פרק כל כתבי סימן שצג): "נהגו ברוב הארצות... ואין להם על מה שיסמוכו". אך כתב על כך בשו"ת **ציץ אליעזר** (ח"ו סימן כ אות ג): "המרדכי שם אמנם כותב שאין היתר ברור בדבר זה. אבל מסיים וכותב גם זאת אלא שזה כאותו שאמרו חכמים הנח להם לישראל מוטב שיהו שוגגין ואל יהו מזידיים. והרי מצינו לגדולי האחרונים שכן תפסו את עצמם בנימוק היתר זה של קטנים וחולים וכו'".

⁴ **כנסת הגדולה** (או"ח הגהות בית יוסף סימן שלד אות יא) שמותר גם כשאין סכנה מהגויים: "יצא לנו היתר בזמן הזה לכבות הדליקה בכל מקום... דאפשר דאם לא יכבנה אל יחסר מהיות שם בעיר זקן או חולה שאינו יכול להתממה לברוח ותבוא הדליקה עליו".

⁵ אולם, ראו: **כנסת הגדולה** (או"ח הגהות בית יוסף סימן שלד אות יא): "שאין ראוי לפרסם היתר זה בפני עמי הארץ".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סימן כ אות ה):

לפי כל הנ"ל משתקף לנו היתר כללי לכיבוי דליקות, בהיות ואין אפוטרופוס לדליקה לדעת מידת הקיפה וסכנתה, ולפעמים מדליקה קטנה יכול ח"ו להתהוות אסון חמור, כפי שאנו קוראים בהרבה פעמים על כך.

3. התרת עבודה בשמיטה משום מס המלך

אחד ההיתרים המרתקים בשמיטה הוא של רבי ינאי. הוא ייסד בית-מדרש בעֶבְרָה ליד צפת,⁶ שם שילבו תלמידי בין לימוד לעבודה חקלאית.⁷ רבי ינאי התיר לתלמידיו לחרוש ולזרוע בשמיטה 'משום ארנונא', שתהיה תבואה לפרוע את מס השלטון. לדברי התוספות, ההיתר נובע משום פיקוח נפש ציבורי, שהרי החשש לסכנת נפשות הוא רחוק מאוד

בבלי סנהדרין (כו ע"א): "כדמכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא".⁸

תוספות (שם ד"ה משרבו):

ואם תאמר, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהויא איסורא מדאורייתא? ויש לומר... דפיקוח נפש הוא ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרעו ומתים בתפיסת המלך. והכי איתמר בירושלמי, משום חיי נפש.⁹

⁶ כפתור ופרח (פרק יא).

⁷ דורות הראשונים (ח"ב פ"ו, קלו ע"ב). יש להוסיף: בבבא בתרא (יד ע"א) מתואר שרבי ינאי נטע 400 כרמי יין, וכתב הרשב"א (שם ד"ה הא): "משום ישוב ארץ ישראל הוא דעביד ומעלין עליו כאילו נטעה כולה". כ"כ: ריטב"א (שם ד"ה ומאי); שיטה מקובצת (שם) בשם הראב"ד; חתם סופר (שם ד"ה דילמא). להרחבה בנושא, דרך הגדרת מצוות ישוב ארץ ישראל, ראו: מאמרי הראיה (עמוד 465–467). על גישתו הראילית של רבי ינאי, ראו: תענית (כ ע"ב) שהוא סבר שאין לסמוך על נס במקום סכנה; שבת (לב ע"א), שם מבואר שרבי ינאי לא שט בספינה לפני בדיקת כשירותה.

⁸ השוו לדברי הירושלמי (שביעית פ"ד ה"ב): "בראשונה כשהיו המלכות אונסת, הורי רבי ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה". פני משה (שם ד"ה בראשונה): "כדי למהר הזריעה אח"כ שיהיה להם ממה לפרוע מס המלך". הרידב"ז (שם ד"ה וכו) העיר שבדברי הבבלי משמע שההיתר הוא לזרוע ואילו בירושלמי ההיתר הוא רק לחרוש. וביאר: "והורה רבי ינאי לחרוש פעם אחת לקווצה ולזרוע כדי שתצמח מעט על השיעור דארנונא הנוטל כך וכך כורין לשנה". היינו, שההיתר לזריעה הוא מוגבל.

⁹ תוספות (סנהדרין כו ע"א ד"ה משרבו, בתירוץ שני; גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין, בתירוץ ראשון; פסקי תוספות, סנהדרין אות סב); ר"ן (סנהדרין כו ע"א; שם עד ע"א ד"ה אבל); תוספות הרא"ש (סנהדרין כו ע"א ד"ה פוקו, בתירוץ השני); פסקי רי"ד (סנהדרין כו ע"א). יש שביארו כן ברמב"ם, ראו: רדב"ז (הלי שמיטה פ"א הי"א); מרכבת המשנה (שם, בפירוש ראשון); רש"ס (שביעית פ"ד ה"ב ד"ה ברם); ערוך לנר (סנהדרין כו ע"א ד"ה בתוס'); מהר"ם שיק (שם ד"ה בתוס'); שו"ת דברי מלכאל (ח"א סימן כח אות ט); שו"ת משיב דבר (ח"ב סימן נו); פאת השולחן (הלי שביעית סימן כ ס"ק לב). ראו גם: אור החיים (ויקרא, כה ג) שמצא רמז מהפסוקים לשיטה זו: "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר פרמך ואספת את תבואתך - עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בסנהדרין... מכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, וכתבו התוספות... דפיקוח נפש הוא... והוא מאמר הכתוב שש שנים וגו' ואספת וגו', פירוש אימתי אין אני מתיר לך אלא שש ולא שבע, ואספת, כשאתה זורע לאסוף לעצמך אבל לארנונא לתת למושל זרעו אפילו בשביעית כדברי רבי ינאי".

הרב דוד יהודה ליב זילברשטיין (היתק"פ-ה'תרמ"ד) שהה בירושלים (תרי"ט-תר"ל) ותיאר את המציאות באותם הימים, בספרו שבילי דוד (יו"ד ח"ב שמעתא ו כללי חובת קרקע אות יג, כט ע"א): "עמא דבר שלא לנהוג שביעית בארץ הקודש בזמן הזה, ואמינא בזה דבר חדש בי"ה, דמבואר בסנהדרין... פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא וכתבו תוספות... אפילו הוא מהתורה מותר משום סכנה דיתפסו עבור הארנונא, וא"כ מ"כ"ש בזה דחיי נפש הוא דא"כ מה יעשו אחינו בית ישראל הדריש שם דאין בכוחם לאסוף תבואות וכל מיני מאלכ משנה העבר, וגם אין בידם להביא מחוץ לארץ, כי סוחרי ישראל ממדינה למדינה לא יוכל לקום כי הדרכים אין מסוגלים שם לכך... וודאי בכהאי גוונא לא אסרו וקרוב להיות גם בכלל סכנת נפשות... ומי שיש ביכולתו להכין מאכלות ישנות וירצה להחמיר אין מוחין בידו".

יש שלמדו שהתיר עבודות בשמיטה ללא היתר מכירה מהסיבות הנ"ל, ראו: למועד שנת השמיטה (עמוד לד, 7); הרב איתם הנקין (עבודות ומיתוסים בפולמוס השמיטה, עלוני ממרא 121 תשס"ח עמוד 54). ראו את התייחסותו של שו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סימן לב אות ח):

"דברי ספרי שבילי דוד אלה נדמה שלא הוזכרו עוד בדברי הספרים הדנים בהיתר שביעית בזמן הזה. ולמדים אנו מדבריו, ראשית, דבזמנו היה עמא דבר שלא לנהוג שביעית בארץ הקודש בזמן הזה, ושנית הבעל שבילי דוד אסברא לן טעם מיוחד מדידה על העמא-דבר הזה, והוא בהיות שישב דאז היה קטן והסוחרים בארץ לא היה להם קשרי מסחר עצמיים וחזקים עם חוץ לארץ וגם הדרכים לא היו מסוגלים לכך, ואילו היו שומרים על השביעית היה צפוי הרס על קיומו של הישוב בארץ דאי-אפשר היה לקיים הנפשות היושבות שם וקרוב היה להיות גם בכלל סכנת נפשות, ומשום כך היה אי-אפשר לאסור, ומתוך זה שמעין גם חילוק בין פרטיים

שהשמירה כהלכתה תביא ההרס לקיומם לבין כלליים שאין סכנה כזאת, ובפרט כעת מאחרי קום המדינה ואשר גם קשרי המסחר מצויים בידי ישראל". אולם, בספר ובשנה השביעית (ח"א עמוד 76 הערה 114), כתב שמתאר מציאות ואינו מתיר עבודות, וציין לדברי הרב חיים אברהם ארנשטיין (צפונות טז תשנ"ב עמוד לב; שם עמוד לד), שחזרת הרב זילברשטיין להונגריה נבעה מקשיים כלכליים, תיאור התואם לתיאורו.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת דעת כהן (סימן נח ד"ה והנה לדעת):

ומה שהוזכר בבבלי דמכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, ג"כ היה בזאת הכוונה, שרבי ינאי היה זריז בשמירה מחשש סכנת נפשות, ובפרט בענייני הכלל, וכאשר הדין הוא דבמקום סכנה הנשאל הרי זה מגונה והשואל הרי זה שופך דמים... על כן הכריז פוקו וזרעו בשביעית, ולא תכנסו לחשש סכנה נגד גזירת המלכות.

~ לדעת מהרי"ל דיסקין ההיתר הוא גם לעשירים, דבר המבטא את ההיבט הציבורי של הנידון -

מהרי"ל דיסקין¹⁰:

מצינו דמשום ארנונא התיירו חרישה בשביעית... משום שמתים בתפיסה, נראה לי שלא אמרו זה כי אם בגזירה כללית, שיתכן שימצא בהם אנשים שימותו, והוי חשש סכנת נפשות ממש (והתיירו אפילו לעשירים, דאם לא כן מיכספו עניים ולא יחרשו, ואתי לידי סכנת נפשות). אבל בפרטות, לפדות איש אחד, ודאי לא חיישינן לסכנה דהאי יחיד שימות בתפיסה.

~ לדעת הרב יוסף רוזין, ההיתר לעבוד בשמיטה הוא משום פיקוח נפש ציבורי, לעומת פדיון שבויים שאין מחללים עליו שבת משום שהוא פיקוח נפש של יחידים -

צפנת פענח (הלי שבת פ"ב הכ"ג):

ועיין מש"כ התוספות סנהדרין (כו ע"א) גבי שביעית דמשום ארנונא התיירו, משום דהוה חשש דפיקוח נפש. ועיין במרדכי (פ"א דמועד קטן) מבואר דאין מחללין שבת על פדיון שבויים, עיין שם. ועל כורחך, משום זה דבהך דסנהדרין (=שביעית) הוה כמו לרבים.

מרגליות הים (סנהדרין כו ע"א אות ב): "וזהו יסוד חשוב בהלכות מדינה".

4. צורכי ממון של רבים כפיקוח נפש

~ **הלוואה בריבית לצורכי הציבור**

הדין המובא בשולחן ערוך הוא, שאמנם אסור להלוות בריבית אך במקרה של פיקוח נפש מותר להלוות בריבית. הרמ"א מציין שהיו שביקשו להרחיב את המושג 'פיקוח נפש' גם למקרה של צורך הקהל למלא את קופת הציבור, שכן לדבריהם צורכי הציבור נכללים בכלל ההיתר של פיקוח נפש

שולחן ערוך (יו"ד הלכות ריבית סימן קס סעיף כב): "מותר ללוות בריבית מפני פיקוח נפש".

רמ"א (שם):

אסור ללוות בריבית לצורך קהל, ואפילו אינו ריבית קצוצה, כל שכן בריבית קצוצה דאסור, ולא כמו אלו שנהגו להקל בקצת מקומות להלוות וללוות לצורך קהל בריבית קצוצה, ואין להם על מה שיסמוכו, אם לא

¹⁰ שו"ת מהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון, אות לד; שם אות ט); כתבי מהרי"ל דיסקין (או"ח סימן שו; שם סימן תקכו). ראו: מועדים וזמנים (ח"ב סימן קמ ד"ה ולע"ד נראה).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שנאמר שמחשבים צורכי קהל לפיקוח נפש או לצורך מצווה... אבל אין לסמוך על זה כי אם לצורך גדול. (רוב הגי'ה הם דברי עצמו).

אמנם הרמ"א מסתייג מההרחבה של ההיתר והטענה שחוסנה הכלכלי של הקהילה בכלל פיקוח נפש, אך הוא מסיים שבמקרה של 'צורך גדול' יש לסמוך על הרחבת ההיתר להלוות בריבית למילוי קופת הציבור ולחיזוק חוסנה הכלכלי של הקהילה.

~ הצלת ממון הציבור

הרב יוסף ענגיל¹¹:

ודע, דשמעתי בשם רב גדול וצדיק זל"ה דממון רבים חשוב כנפשות ממש, שאמר שעל כן בפרשת שמע נאמר ובכל מאודך ולא כן בפרשת והיה אם שמוע. ואמר, כי בכל מאודך פירשוהו חכמים בכל ממונך. ועל כן, בפרשת והיה אם שמוע שנאמרה בלשון רבים וממון של רבים כנפשות חשוב, ועל כן הוא נכלל בו במאמר ובכל נפשכם.

כך שמעתי, ונראה שיש לדברים אלו מקור בר"ן הנ"ל כאן דכתב דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיבא. ואף דאיירי כאן בנזק הגוף שיכווה גופם בהגחלת, מכל-מקום זה ערך אחד עם ממון.

מדוגמאות אלו ניתן ללמוד שהגדרת פיקוח נפש של רבים היא רחבה יותר מאשר פיקוח נפש של יחיד, ובעניינים הנ"ל היא מורחבת גם לעניין דברים שאינם סכנת נפשות ממש.

אי"ה, נייחד לנושא זה של פיקוח נפש בממון הציבור, שיעור בפני עצמו

5. מלחמה בשבת

אחת הדוגמאות לשוני המהותי בין יחיד לציבור בענייני פיקוח נפש, היא המלחמה בשבת. השאלה בסוגיה זו היא, האם ההיתר להילחם בשבת משום פיקוח נפש הוא ההיתר הרגיל של פיקוח נפש, או שמא יש היתר ייחודי למלחמה בשבת שהוא היתר בעל אופי שונה ועם כללים שונים? לא נעסוק כעת בשאלה זו, אך כדי להמחיש שאלה זו ולעמוד על ההבדל בין פיקוח נפש של יחיד לפיקוח נפש של ציבור, נציין לדברי הראי"ה קוק שהחריג את מלחמות ישראל מהדיון הפרטי של פיקוח נפש. הראי"ה קוק עסק בשאלה מהי רמת הסיכון שאדם רשאי או מחוייב לסכן את עצמו עבור חברו. הוא הביא את סוגיית המלחמה כדוגמה לכך שבעיצומה ישנם חיילים המסכנים את עצמם עבור חבריהם ועבור כל האומה בעורף. אך הרב קוק קובע, שלא ניתן ללמוד מסוגיית המלחמה, שהיא מסגרת ייחודית של ציבור, למקרה הנידון אודות סיכון היחיד עבור חברו להצלתו -

שו"ת משפט כהן (סימן קמג):

וממלחמת מצווה לעניות דעתי אין ללמוד כלל, דעל כורחך ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה. אלא דמלחמה והלכות ציבור שאני.

¹¹ הרב יוסף ענגיל (גליוני הש"ס, שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל; שו"ת בן פורת, ח"ב סימן י - הובא בתחומין ח"ב עמוד 74; אוצרות יוסף, שביעית בזה"ז עמוד 91). ראו גם: הרב אברהם יצחק נריה (צניף מלוכה, עמוד 138).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

בהמשך דבריו, מרחיב הראי"ה קוק את ההגדרה של פיקוח נפש ציבורי, שאינו מתבטא רק בעניין רמת הסיכון שיש להיכנס אליה עבור הצלת האומה (העדר 'וחי בהם' במלחמה), אלא להבחנה מהותית בין דיני יחיד לדיני ציבור על שלל היבטים, כגון דיני המלך שהם חריגים ומבוססים על דיני הציבור, והמלחמה מהווה דוגמה אחת להבדל בין היחיד לציבור -

ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה, כמו שכתב הרמב"ם (הל' מלכים פ"ג ה"ח) דאין רשות למלך להרוג אלא בסייף, וכן שאין לו כוח להפקיר ממון ואם הפקיר הוי ליה גזל, וכמו הרוגי מלך נכסיהם למלך (סנהדרין מח ע"ב) ופסקה הרמב"ם שם, וכל אלה ועוד כיוצא באלו הם שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה, שהם אינם עפ"י גדרי התורה של הלכות יחיד. ובמקום אחר ביארתי, שגם אלה יש להם מקור בתורה, אלא שדרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה, ומשום הכי צריך שיכתוב לו שני ספרי תורה וכל אחד לשם קדושה מיוחדת, ועל הספר תורה ששייך לכל בן ישראל נאמר לבלתי רום לבבו ולבלתי סור וגו' אעפ"י שבספר תורה דמצד המלוכה מלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו, ומהם ג"כ דיני המלחמה, בין מלחמת מצווה ובין מלחמת רשות, ואי אפשר ללמוד מזה למקום אחר.

ג. רמת הסיכון

כאמור לעיל (אות א), יש הבדל מי הוא זה ששואל את השאלה 'האם מותר לחלל שבת במציאות כזו'. בפיקוח נפש על אדם יחיד, אזי השאלה היא מנקודת מבטו של היחיד ולא יותר. לעומת זאת, שאלות במסגרת פיקוח נפש ציבורי זקוקות לראייה רחבה ולהשלכות עתידיות, להן יש השפעה על ציבור שלם. דרך השאלה מהווה השפעה על ההיתר שיינתן, שכן רמת הסיכון של היחיד ורמת הסיכון של הציבור שונה בתכלית, ובמקום בו אין היחיד חש סיכון ממשי ולא נתיר לו משום כך לחלל שבת, אזי בדיני ציבור יש להתחשב ברמת סיכון כזו.

הרב משה צבי נריה (צניף מלוכה, עמוד 124):

ברבים, בגלל נקודות התורפה המרובות, שטח הספקות גדול יותר, והחשש שלא יוכל לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל הוא הרבה יותר רציני. ולכן, אומדנת סכנת נפשות שם היא הרבה יותר רחבה... יש חשש שבאחד מן הרבים יגיע הדבר לכלל סכנה.

ניתן להביא לכך דוגמאות -

א. השמדת חיידקים בשבת

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן כט):

שאלה: אם מותר בשבת להוסיף חומר משמיד חיידקים לתוך כלים שחולבים בהם, בטרם שחלבו, כדי למנוע הצטברות חיידקים מזיקים. לעצם הדבר, ודאי שאין שום איסור בהריגת חיידקים, ואיני יודע מקום הספק... כאן הוא עניין של מניעת מחלות פנימיות המוניות... מכיוון שהוא למנוע התפרצות של מחלות מעיים המוניות, קרוב הדבר בעיני לפיקוח נפש, ואין ספק שלא רק שמותר אלא שמצווה וחובה היא. צריך להזדרז להנהיג את התיקון בהקדם האפשרי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. מניעת מחלה המאיימת על הרבים

שו"ת מנחת שלמה (תניינא סימן פב אות יב) :

כשציבור נרדפים מדובים ואריות אשר צריכים להילחם איתם ולגרשם, אפשר דלבד ממאי דחשיב הצלת נפשות ומצווה על כל אדם לחלל שבת וכדומה בכדי להציל, אפשר דחשיב נמי כמלחמת מצווה... ואם כנים אנו בזה, אפשר דגם מלחמה נגד מחלות האורבות לחיי האדם, הוי נמי כעין מלחמת מצווה. **ג. תאונות דרכים** : הסיכון שאדם ייפגע בתאונת דרכים בעת נסיעה בכביש היא מזערית, אך כאשר דנים מנקודת מבט ציבורית אזי רמת הסיכון גדלה.

ד. מתקפת איראן על ישראל תשפ"ד¹² : ההיערכות של מדינת ישראל למתקפת טילים בליסטיים שנשלחו מאיראן הרחוקה, היא היערכות חסרת תקדים הן בהיבט הכלכלי שהושקע באירוע והן בכוננות העורף להשלכות. למרות שמבחינה סטטיסטית, רמת הסיכון הייתה נמוכה.

ה. פענוח הודעות מדינת אויב בשבת

חייל המשרת בחיל המודיעין בפענוח הודעות ממדינות האויב, ביקש לא לפענח בשבת הודעות שאינן חשובות ומאיימות. לדעת הרב שלמה זלמן אוירבך,¹³ בציבור יש לחשוש לחששות רחוקות יותר :

השואל היה בחור ששירת בצבא בחיל המודיעין, שם הצליחו לעלות על רשת תקשורת של מדינה עוינת, ולפענח את הצופן שלה. תפקידו של החייל היה לעסוק בפענוח הצופן באמצעות מחשב. הפענוח היה, כמובן, כרוך בחילול שבת. טענתו למפקדיו הייתה, שבשבת ברצונו לפענח רק חלק מהשדרים, אלו שלדעתו קיימת לגביהם סבירות גבוהה שהם נוגעים לישראל...

ניגשנו יחד להגרש"ז לשאול לחוות דעתו, והוא פסק כי החייל חייב לפענח את כל השדרים... למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים, ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללין שבת, בכל זאת יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש... למשל, אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחוז סיכון מסוים, נניח של אחד ל-10,000. אבל אין כל ספק שראש מדינה אשר ייטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו - ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, דעל ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה. ולפיכך פסק הגרש"ז שעל החייל לפענח את כל השדרים, כיוון שהנידון בהם הוא בטחון המדינה, אף על פי שאותו אחוז של סיכון לגבי אדם פרטי לא היה נחשב לפיקוח נפש.

¹² https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%AA%D7%A7%D7%99%D7%A4%D7%94_%D7%94%D7%90%D7%99%D7%A8%D7%90%D7%A0%D7%99%D7%AA_%D7%A2%D7%9C_%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C. (2024).

¹³ ראו : הרב משה מרדכי אפשטיין, 'גדרי ספק פיקוח נפש' (אסיא כרך ט עמוד 100); התורה המשמחת (עמוד 186); תחומין (כרך לה עמוד 76).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1. פיקוד העורף

במכתב שכתב החזון איש לאנשי 'המשמר האזרחי' (פיקוד העורף, בימינו), בנושא הפעלת אזעקה ונסיעה ברכב בשבת כדי להתריע על ירידה למקלט, הוא הבחין בין הוראה ליחידים להוראה ציבורית, שם יש להורות שגם חשש עתידי רחוק נחשב לפיקוח נפש -

פאר הדור (ח"ג עמוד קפג):

ההודעה לציבור למהר למקלט לפי מצב הנוכחי יש לחשוב להצלת נפשות ובשביל זה הותר לנסוע ולדבר בטלפון. אך יש להיזהר ממלאכה דאורייתא בכל מאי דאפשר כיון שאין כאן סוף סוף שאלת נפשות לפנינו. ואף שאין הולכין אחר הרוב בפיקוח נפשות מכל מקום בדברים רחוקים הרבה מפיקוח נפש אין דנים כפיקוח נפש ותלוי כפי מידת הבטחון, והמחמיר בכאן אין מוחין בידו. אלא לענין הוראה לרבים יש להורות בזה כדין פיקוח נפשות. ומלאכות דרבנן אין להחמיר כלל, והמחמיר במלאכות דאורייתא אינו רשאי להחמיר ולמנוע מלהודיע לאחרים האזעקה רק רשאי להשתמט ושיעשה על ידי אחרים.

2. תקנה ציבורית - כוללת גם את המיעוט

במשנה מבואר שיש לבדוק ולחקור את העדים -

משנה סנהדרין (פ"ה מ"א):

היו בודקין אותן בשבע חקירות - באיזה שבוע, באיזה שנה, באיזה חודש, בכמה בחודש, באיזה יום, באיזה שעה, באיזה מקום.

על דברים אלו הקשה הרב משה קנובל, הרי יש רוב ישראלים כשרים ולא יעידו שקר, וכיון שמדין תורה יש לסמך על הרוב אי"כ מדוע לחקור את העדים מחשש שמא הם מהמיעוט שמשקרים?

על כך הוא עונה, שכאשר אנו דנים על אדם פרטי אזי יש לומר שהוא אינו משקר והוא מן הרוב. אולם כאשר חכמים רוצים לתקן תקנה עבור העולם, אזי התקנה שלהם צריכה לכלול את כולם, גם את המיעוט. לפיכך, כשחכמים תיקנו הגדת עדות הם חששו גם למיעוט שמשקרים -

אבני שהם (כלל כב אות ז):

וקשה לי טובא, אמאי צריך דרישה וחקירה, אמאי לא אזלינן בתר רובא ורוב ישראלים כשרים ובודאי לא יעידו שקר. ובפרט לפי... דברי הרמב"ם ז"ל דכל עיקר נאמנות של העדים הוא מצד חזקת כשרות. וכן נמי להא דחיישינן שמא טעו, הא רוב העולם אינם טועין, ואמאי לא אזלינן בתר רובא, הא רובא דאורייתא... וצריך עיון לכאורה. ונראה לפי מה שכתב הרמב"ם... דבאמת כשאנו דנין על איש פרטי אמרינן שבודאי הוא מן הרוב ולא חיישינן למיעוטא. אמנם כשחכמים ז"ל רוצים לתקן תקנה עבור כל העולם, שפיר תיקנו אף בשביל מיעוט העולם, כיון דבכללות העולם יש מיעוטא...

אי"כ יש לומר דמשום הכי ציוותה התורה לחקור העדים משום דהתורה ניתנה לכל העולם, ובכללות העולם איכא מיעוטא אשר יאמרו שקר או דטעו.¹⁴

¹⁴ **מרגליות הים** (סנהדרין מ ע"א אות א): "היו בודקין אותן - יעויין ברמב"ם (הלי יסודי התורה סוף פ"ז) שכתב נצטוונו לחתוך את הדין עפ"י שני עדים כשרים, ואע"פ שאפשר שהעידו בשקר, הואיל וכשרים הם אצלנו מעמידין אותן על כשרותן. ואשר מצריכין דרישה וחקירה

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אע"פ שיש להם חזקת כשרות, הביא בספר אבני שהם (כלל כב אות ז) בשם הרמב"ן שאם אנו דנים על אדם פרטי אנחנו אומרים שהוא מן הרוב הכשרים ולא חיישינן למיעוטא, אבל כשחז"ל תיקנו בשביל העולם התחשבו עם המציאות שיש בעולם מיעוט שאינם כשרים, וכמו שכתבו התוספות (שבועות מו ע"ב ד"ה וספרא דאגדתא) וליכא למימר דאחזוקי אינשי בגנבי לא מחזקינן, דלא קאמר שהם גנבו אלא שהגנבים גנבו וכמה גנבים איכא בעולם".